

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın Mədətəogl
Oasimli**
filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

nadolu hərəkatına əl qoyma" iddialarına qarşı çıxmışdır.

Ənvər Paşa 1-8 sentyabr 1920-ci ildə Bakıda keçirilən Şərqi Xalqları Qurultayında belə Türkiye təmsilçisi kimi deyil (Türkiye təmsilçisi başqa şəxs idi - A.M.), Litva, Tunis, Əlcəzair və Fas təmsilçisi kimi iştirak etmiş, lakin Sovetlərin Mustafa Kamal Paşa (Atatürk), Mazandaranlı Rza (sonrakı Rza şah - A.M.), Çan-Kay-Şi (Tayvanlı) və Əmənullah xan (Əfşanistan) kimi tərəfsiz liderləri dəstəkləmə qərarı onun işini zorlaşdırılmış, ona görə də

ayının sonlarında əsirlikdən qurtularaq ruslara qarşı savaşan Basmacıları təşkilatlaşdırmaq üçün yenidən Düşənbə yaxınlığında qışlaqlara getmişdir. 24 iyul 1922-ci ildə bolşeviklərin Düşənbəni alması ilə geri çəkilərək Satılmış Qışlağına, buradan da Belcuvan bölgəsindəki Abidərya kəndinə gələrək son qərargahını burada qurmuş, Türküstən azadlığı uğrunda açıq mübarizəyə başlamışdır. Buradan o, bir çox Türküstən, Başqurdustan, Qazaxistan nümayəndələri ilə görüşüb məsləhətləşmiş, məşhur Zəki Vəlidovla (Zəki Vəlid Toğan - A.M.) da burada tanış olmuşdu" (Seçmələr bizimdir - A.M. Bax: Zəki Vəlid Toğan, Xatirələr, İstanbul 1969, səh.384-459).

Ənvər Paşanın Türküstənə gəlisi Türküstən əhalisi tərəfindən sevinclə qarşılanmış, şənininə mahnilar, marşlar qoşulmuşdur. Bu məşhur marş o dövrdən günümüze qədər yasaqdadır:

**Xoş gəlişlər ola, qəhrəman
Ənvər Paşa!**
Əsgərin, Millətin, Bayraqın
la çox yaşa!

(əvvəli ötən sayımızda)

19 oktyabr 1918-ci ildə Tələt Paşanın baş nazirliyindən istefası ilə Nazirlər Kabinetini buraxması, Ənvər Paşa və Camal Paşanın da hakimiyətdən çıxılması ilə "İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti"nin hakimiyəti sona çatmış oldu. 1 noyabr 1918-ci ildə çağırılan fəvqaladə qurultayda təşkilatın adı dəyişdirilərək "Təcəddüb Partiyası" adı almış, Ənvər Paşa, Tələt Paşa və Camal Paşa isə təşkilat yetkililərinin xahişi ilə ölkəni tərk etməye məcbur olmuşlar. Tələt Paşa Almaniyada, Camal Paşa isə Tiflisdə erməni terroristləri tərəfindən xainəsinə qətlə yetirilmişdir.

Ruhları şad olsun! Amin.

Ənvər Paşa əmisi Xəlil Paşa və qardaşı Nuru Paşanın əmrində olan Qafqaz İsləm Ordusuna rəhbərlik etmək üçün kiçik bir yelkənlə qayıqla Kırma yola düşmüş, lakin güclü fırtnıaya düşərək ağır xəstələnmiş və çətinlikle Türkiyəyə qayıda bilməmişdir. Daha sonra Berlinə gedərək Tələt Paşa ilə birlikdə təkrar fealiyyətə başlamış, ingilislərə qarşı bütün İsləm aləmini ayağa qaldırmağa çalışmış, hətta bu məqsəd üçün bolşevik Rusiyası ilə təmaslarda bulunmuş, Mehmet Ali Sami saxta adı ilə Moskvaya gedərən tutulmuşdur. İki ay Kaunas həbsxanasında saxlandıqdan sonra təkrar Berlinə qayıtmış, yenidən alman adı ilə Mockvaya yola çıxmış, fəqət həbs edilərək Riga həbsxanasına salınmışdır. Həbsxanadan bir komunist alman yəhudisi kimi sərbəst buraxılmış, nəhayət 1920-ci ilin avqust ayının əvvəllerində üçüncü dəfə Berlini tərk edərək 16 avqust 1920-ci ildə Moskvaya çatmağa müvəffəq olmuşdu. Mockvada yüksək səviyyədə qarşılanan Ənvər Paşa o dövr bolşevik Rusiyasının məşhur xarici işlər naziri Çiçerin, dövlət yetkililəri Radək, Zinoyev, Trotski və Leninlə görüşmüş, onlardan Anadoluya istiqlal hərəkatına silah yardımını göstərmələrinə söz almışdır. Buna baxmayaraq, Ənvər Paşanın bu fealiyyəti Türkiyədə "Anadolu hərəkatına əl qoyma" kimi qiymətləndirildiyindən, o, vaxtılıq təbeliyində olmuş Mustafa Kamal Paşa uzun bir məktub yazaraq öz fealiyyəti haqqındaki şikayətlərə və "A-

**Arş irəli, arş irəli!
Dönməz geri, dönməz geri
Türkün əsgəri!
Sağdan sola, soldan sağa
Al da Bayraqın,
Düşmən üstünə!
Cəbhədə mitralyoz (pulemyot) ayna kimi parlıyor,
Türküstən Türkleri Bayraq
açmış, bekliyör.
Arş irəli, arş irəli!
Dönməz geri, dönməz geri**

mı şənliyində Ənvər Paşa zabit və əsgərləri ilə bayramlaşarkən anı bir rus basqınına uğramış, Çeqan təpəsindəki üzbez döyüsdə şəhid olmuşdur. Ənvər Paşanın yawarı Mühidin Bəyin yazdıqına görə, Ənvər Paşa Buxaradan ayrılarən bu sözləri söylədi: "Türküstən üçün mücadilə lazımdır. Zətən haqq olan ölümən qorxarsansa, köpək kimi yaşama-

kəndə, oradan da sonralar Moskva hərbi müzeyinə göndərilmişdir. Cənəzəsi Abidərya kəndində torpağa tapşırılmış, nəhayət, 1996-ci ildə əziz cənəzəsi vətəni Türkiyəyə gətirilmiş və "Hürriyyət Təpəsi"ndə şanlı Türk Bayraqı altında dəfn edilmişdir.

"İ Dünya müharibəsinin Osmanlı-Türk ordularının "Baş komandan Vəkili" və Türkiyənin "Bir nömrəli adamı" olan Ənvər Paşanın "Turan Öləssi"ndə, "Turançılıq ideyası" uğrunda canını" fəda etməsi onun bu məfkurəyə candan bağlı qaldığının açıq bir ifadəsidir" (Kurat, göstərilən əsəri, səh.517).

Ənvər Paşanın öndərliyi ilə Osmanlı-Türk ordusunun Azərbaycan və Dağıstanda, özünün şəxşən iştirakı ilə Türküstən istiqlal uğrunda apardıqları çətin və qanlı savaşları Türk şəhidlərinin əziz xatirəsi həm Azərbaycan, həm Dağıstan və həm də Anadoluda daima yad edilmiş, "Türk Mehmetçikləri"nə türbələr yapılmış, onların məzarları ziyarətgah olmuş, unudulmaz xatirələri nəsildən-nəslə ötürürlərək əbədilik qazanmışdır. Bugünkü Türk Respublikaları, Muxtar qurumları öz mövcudluqlarını qoruyub saxlamalıq bu yolda şəhid olanlara borcludur. Ruhları şad olsun!

**Turan sevdalısı, cild-cild
əsərlərə, romanlara siğmayan
əzəmətli, vüqarlı, böyük Türk
hərb dühəsinin - vitse-generalisimus
Ənvər Paşanın, müəz-zəm
"Macəralar dövrü" hün
bu dahi "Macəraçı"nın həyat və
faaliyyətini, onun Türk dünyasına
nələri bəxş etdiyini işq-
landırmaq, onun bütöv bir port-
retini yaratmaq, ona öz layiqli
qiymətini verməyin artıq vaxtı
çatıb.**

Ruhu şad olsun! Amin.

planlarını dəyişməyə məcbur etmişdi. Əvvəl Bakıya, Tiflisə, oradan da Aşqabad və Mervə gedən Ənvər Paşa 1921-ci ilin oktyabr ayında Buxaraya çatmış, 8 noyabrda Türküstəndən Türk zabitləri ilə yoluна davam edərək 19 noyabrda Ağbulağa, 21 noyabrda Başçardaq qışlağına, 24 noyabrda Qurqantepəyə ulaşmış, burada bolşevik yönünlü Lakay Türklerindən olan İbrahim bəy tərəfindən "saxta Ənvər Paşa-deyə tutulub həbsə salınmış, 1922-ci ilin fevral

**Türkün əsgəri!
Sağdan sola, soldan sağa
Al da Bayraqın,
Düşmən üstünə!**

Bu əzəmətli marş Ənvər Paşa Türküstənə getdiyi zaman oradakı Türklerin birlikdə səslenindikləri, dalğa-dalğa yayaqlarlaq Türküstən səmalarında illərə əks-səda verib günümüze qədər söylənərək gələn xoş bir nəğmədir.

4 avqust 1922-ci ildə qərargahda keçirilən Qurban bayra-

ğı və sonda da köpək kimi ölməyi qəbul edərsən. Həm keçmişimiz, həm də gələcəyimizin lənətlərinə uğramış olarız. Halbuki qurtuluş üçün ölməyi gözə alırsaq, bizdən sonrakıların hür və bəxtiyan olmasına təmin etmiş oluruq" (Bax: Zəki Vəlid Toğan, Xatirələr, səh. 395). Bütün bunlar tarixdə məşhur Çuçi Xaşanın nitqini xatırladır.

Ənvər Paşa şəhid olduqdan sonra rus hissə komandiri Kuşlikov tərəfindən əşyaları Daş-

OXU, OXUT, ABUNE OL!